

DE CÂND LIMBA ROMÂNĂ NU MAI ESTE SUVERANĂ LA EA ACASĂ

„Precum într-un stat ne bucurăm toți de oarecari lucruri care sunt a tuturor și a nimănui, ulițe, grădini, piețe, tot astfel și în republica limbelor sunt drumuri care sunt a tuturor, adevărata avere proprie o are cineva acasă la sine; iar acasă la dânsa limba românească este o bună gospodină și are multe de toate”.
(Mihai Eminescu, *Opere*, IX. Publicistica 1870–1877. Editura Academiei Române, 1980, p. 487).

„Destul că poezia și arta nu mi-o blestem,
Că doară poezia, tot ea m-a exilat!
Deci du-te, carte scumpă, în locul meu vezi Roma!
Ah! Cum nu pot eu însumi să fiu în locul tău!”

(Ovidiu, *Lirica exilului. Tristele. Ponticele*. Traducere de Anton Naum. Ediție îngrijită de Dorin Onofrei. Editura „Gunivas”, Chișinău, 2007, p. 8)

„Exilul nu se va mai repeta și vom fi liberi și nemuritori, frați ai lui Osiris.”

(Vintilă Horia, *Dumnezeu s-a născut în exil*. Premiul „Goncourt”, 1960. Traducere din limba franceză de Al. Castaing. Postfață de Daniel Rops. Editura „Anastasia”, București, 1999, p. 179)

„Ea caută cu disperare calmantul miraculos și neștiut și, negăsindu-l, recurge la vechea consolare, moartea. Ce tristețe! Văzduhul vibrează de așteptare”.

(Vintilă Horia, *Idem*, p. 216)

Pe vremea mult tensionatelor decenii postbelice, literatura română s-a născut (re-născut-ființat și ea) în exil. Căci, hărțuită și terorizată, marea „suverană” și „împărăteasă”, cum îi spunea Mihai Eminescu, și-a strâns lucefieri și slujitorii și-a pornit în transhumanță, după îndelungata și experimentata ei tradiție carpatică. Astfel că vrajba neghinei a fost ținută departe, atâta cât s-a putut, iar grâul a rodit cu fală și cu folos. Altfel spus, toate sectoarele vieții spirituale translate s-au restabilit impecabil, fără crize de identitate, în științe, arte, filosofie, situându-se, adesea, pe treptele de vârf ale culturii europene, chiar universale, ca o impresionantă carte de vizită a românismului. Anumite domenii ale cercetării și de viață sufletească au beneficiat simțitor prin contribuția de calitate și oportună a noilor păstori carpați: lingvistică (Eugenio Coșeriu), științe (George Emil Palade, Anghel Rugină, Ștefan Lupășcu etc.), filosofie (Emil Cioran), istoria religiilor (Mircea Eliade), comparativă (Vintilă Horia, Al. Busuiocanu, Al. Ciorănescu), teatru modern (Eugène Ionesco), muzicologie (Constantin Brăiloiu), ca să nu mai vorbesc de mulțimea de cărturari, scriitori, ziariști și artiști, oameni politici, fețe bisericești care s-au străduit, până la sacrificiu de sine, să dea sens diasporei, ca a doua patrie (deocamdată: „Exilul nu se va mai repeta și vom fi liberi...”), semn al „rezistenței prin cultură”, cum se credea, cu speranță, la vremea respectivă. Un singur exemplu, din multe altele, poate aproxima, măcar, dimensiunea explozivă a fenomenului românesc în lume:

„Acum, când iau condeiul pentru a scrie în românește ultima mea carte despre Brâncuși, simt că m-am întors acasă.

Vreme de douăzeci de ani am vânturat lumea și cărțile mele au dus faima lui Brâncuși în 87 de țări din cele cinci continente. Din fundul Canadei, din nesfârșitele păduri ale provinciei Abitibi – O, ca și din Australia, Japonia sau Noua Zeelandă, din Argentina, Brazilia, Perù, Chile, Bolivia, Uruguay, Columbia, Venezuela și Mexic, din Statele Unite ale Americii și din Uniunea Sovietică, din India, Africa de Sud, Iran, Israel, Algeria, Tunisia și Maroc, ca și din toate țările Europei, mi-au sosit măturii despre admirația stărnită de opera lui Brâncuși”.

Este o precizare prețioasă care ne vine din partea unuia dintre cei mai harnici culturologi români din diaspora, Ionel Jianu (vol. *Constantin Brâncuși. Viața și opera*. Editura Științifică și Enciclopedică. București, 1983, p. 11); și unul dintre cei mai renumiți critici de artă ai Europei postbelice.

Să reținem că, în fapt, construirea imaginii corecte, conformă cu realitățile interne, întâmpină mari dificultăți în epoca modernă. În antichitate ca și în clasicism, lucrurile se rezolvau oarecum de la sine, în firea lor, prin întemeieri de școli de învățătură, prin traduceri și călătorii de studii, omenirea dovedindu-se a fi avidă după cunoștințe folositoare și după adevăr. Astăzi, intră în rol interesul concurențial sub comenzile deformatoare ale politicului și economicului. Valorile autentice sunt prea adesea negate în favoarea unor prefabricate. Nu se mai fac sacrificii pentru izbânda unui ideal artistic, asemenea lui Brâncuși căruia i s-a alăturat, cum s-a văzut, toată diaspora românească; în schimb, contează reclama publicitară și sporul monetar de casă. De altfel, omul a devenit „modern”, chiar dacă nu se prea știe ce înseamnă asta, pentru că s-a schimbat

din iubitor de artă și de frumos în simplul consumator. Capodopera zace în supermarket, între rafturi cu brânză și cu murături, ca un blestem la adresa culturii.

Dar din citatul de mai sus se subînțelege că intelectualitatea refugiată a avut inițiative oportune și benefice în construirea imaginarului corect și favorabil românilor. Străinii nu aveau nici un interes s-o facă pe cont propriu. Citim în acest sens: „Critica de artă franceză s-a ocupat prea puțin de Brâncuși în prima perioadă până la începutul celui de al Doilea Război Mondial. Explicația e simplă: cât a trăit, Brâncuși n-a avut nici o expoziție personală, nici în Franța, nici în vreo altă țară din Europa” (Ionel Jianu, *Idem*, p. 12). Succesul a fost asigurat de faptul că, în bătălia pentru imagine, cu referire sau nu la Brâncuși, s-au angajat oameni de valoare, ei înșiși creatori de opere artistice și de idei generoase. Tocmai de aceea au căpătat deplină încredere în conștiința intelectualității apusene, ca factori de răspundere privind destinele culturii române. Dialogul direct și de interes maxim, când se ivea cazul, pentru dezvoltarea artelor și științelor, avea loc între autoritățile vestice, șefi de instituții, reperi în domenii fundamentale ale științelor și ale artelor, cu oameni de seamă din diaspora românească, nu din „țară”; iar comparațiile se făceau, să spunem, între Eliade și Dumézil (nu cu I.C. Gulian), între Cioran și Martin Buber (nu Miron Constantinescu), între Ionescu și Bekett (nu Al. Mirodan), între Ionel Jianu și Jean Cassou (nu Aurel Leon) etc. Dacă Universitatea din Madrid avea nevoie de un romanist de mare competență profesională, apela la Vintilă Horia; cea din Roma îl prefera pe Al. Busuioceanu; la Copenhaga era solicitat romanistul Eugen Lozovan; în Canare (Al. Ciorănescu), în Honolulu (Ștefan Baciu pentru literatură hispano-americană), la Mankato – Minesota (Vasile Postecă, pentru limbi germanice). Numele clasicistului N. I. Herescu s-a făcut cunoscut la universitățile din Roma, Madrid, Geneva, Glasgow, Lisabona, Saabruken, Coimbra, Heidelberg, Padova. Și, ca să largim cadrul referințelor: între Paul Goma și Soljenițin (nu Vladimir Tismăneanu). Am citat doar câțiva dintre marii creatori de spiritualitate și de imagine din deceniile exilului și transumanței; o stare de lucruri, care, împotriva așteptărilor, continuă.

Nu se bucurau de același credit instituitele și personalitățile din țară; nici măcar sub raport consultativ, pentru că plana, în chip acuzator și pe bună dreptate, prezumția de îmbibare ideologică. Partidul era „în toți și-n toate”, cum suna un vers al unui cunoscut poet aflat în slujba puterii. Nu a existat o clipă libertate de creație, cum încearcă unii supraviețuitori să corecteze în mod penibil istoria și să inducă în eroare tânăra generație neștiutoare. Scriitorii au cunoscut un îndelung și dramatic proces de „piteștizare”, prin dictatura plenarelor, a ședințelor de partid, a cenzurii și, mai ales, a autocenzurii, draconică invenție bolșeo-comunistă. Mulți dintre ei nici astăzi nu scapă de șabloane, zac în inerție, nu mai știu ce înseamnă răspunderea scrisului, respectul pentru adevăr, cultul frumosului. În anii, mulți la număr, ai Cortinei de Fier, au apărut doi-trei poeți mai inventivi, câteva romane de autentic interes literar. Să se rețină că poartă, totuși, pecetea vremurilor, că sunt prea adesea marcate de semnul coborât al ideologiei. Lectura lor taie din când în când respirația; și e trist, fiind vorba de nume „mari”, ca Marin Preda, ca Nichita Stănescu.

Dacă este să ne imaginăm bilanțuri, momente de popas

concluziv și de meditație, să ne întrebăm, de pildă, în legătură cu starea romanului, cum mi se pare firesc după o curgere de atâtea decenii; dacă întocmim istorii literare, întemeiate pe logică și pe judecată de valoare, se cuvine să începem cu începutul, adică să refacem parcursul cultural al segmentului de timp în cauză, în sens integrator, nu pe fragmente, preferințe subiective, prejudecăți, cu recunoașterea deschisă a treptei câștigate de fiecare protagonist în parte. Să nu-i neliniștească pe unii, ba să-i bucure că literatura exilului, anumite domenii ale științei, ale criticii literare și de artă, viața mai îndelungată sau efemeră a unor publicații ar ocupa poziții privilegiate. S-ar constata că unele idei literare emise în diaspora nu s-au perimat încă, spre deosebire de ceea ce s-a produs „în țară”, că poezia lui Aron Cotruș, Vintilă Horia, Ștefan Baciu îmbogățește și înalță peisajul liricii, că proza a cunoscut izbânzi în fața cărora creația românească „din interior” pălește. Trebuie regăsită unitatea de idei, refăcută comunitatea sufletească. Dacă, într-adevăr, a căzut Cortina de Fier, se cuvine să se pună capăt și fratricidului cultural, dirijat ori practicat cu vinovată inconștientă. Un act regretabil de agresivitate, comandat „din țară”, ca pe vremea lui Iosif Chișinevschi, a fost așa-zisa expoziție românească organizată în toamna lui 2008 la New York și repetată în Germania. Au intervenit prompt personalități de marcă din diaspora, în frunte cu reputatul Ștefan Arteni, pentru corectarea imaginii României agresate de către elitiști cu ifose.

Se poate spune că s-au făcut deja câțiva pași spre normalizare. De citat, în acest sens, scrierea istoriografică a lui Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului românesc* (Editura „Compania”, București, 2003), din păcate puțin cunoscută; sau *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, semnată de Marian Popa (Fundatia „Lucașfăruș”, București, 2001), ori masiva istorie a regretatului profesor bucureștean Ion Rotaru (Editura „Dacoromână TDC”, București, 2006). Ele se disting prin intenția autorilor de cuprindere în totalitate a fenomenelor creației aparținând uneia și aceleiași suverane: limba română. Firește, toate aceste operații masive și profund răspunzătoare de reasamblare ar trebui să se răsfrângă asupra manualelor școlare și, mai ales, a programelor universitare, pentru sensibilizarea conștiinței publice. Este singura cale care duce spre Ithaca mult dorită. Restul – propagandă neocomunistă, elitistă și „recentă”.

Pe prima linie a integrabililor se află, fără îndoială, Vintilă Horia, personalitate complexă și deosebit de roditoare pe mai multe planuri ale culturii, învățământului și artei literare. Este drept că versurile debutului din țară au trecut aproape neobservate, datorită parnasianismului prea străveziu, dar autorul s-a făcut repede remarcat încă din primii ani ai exilului printr-o formulă poetică nouă, antrenantă, viguroasă, trezind simpatia și chiar entuziasmul românilor din diaspora. Scria Mircea Eliade: „Vintilă Horia, ești un foarte mare poet. Ruperile și valorile ți-au purificat poezia. E dură și caldă ca marmora «divinei peninsule». Și dacă e irizată de melancolie, e nobila, depărtata melancolie a toamnelor pe care atâta le iubești. Îți repet: abia acum am descoperit poetul, marele poet în D-ta. Volumul te predă întreg. Citisem poate în grabă, sau distrat, poemele publicate prin revistele din exil. Aici, în volum, ești întreg. Aduci un univers cu totul și cu totul nou în poezia românească”. Este vorba de o scrisoare a lui Eliade către Vintilă Horia, datată 22 noiembrie 1951 (Mircea Eliade, *Corespondență*,

vol. 1, A–H. Cuvânt înainte și îngrijirea ediției de Mircea Handoca. Humanitas, București, 1999, p. 445). Doar cu un an în urmă, se ridicase între Est și Vest stavila de netrecut a Cortinei de Fier. Totuși, românii „din afară” nu-și pierduseră speranța, credeau încă în poezie și în puterea lor de rezistență, de aceea obișnuiau să-și spună, în momente emoționale: „La anul, ne vedem la București!”. Să reținem propoziția perfect adevărată: „Aduci un univers cu totul și cu totul nou în poezia românească”, pentru a ne reaminti că viața literară era dominată, „în interior”, de ideologia roșie patronată de Leonte Răutu, Traian Șelmaru, Ion Vitner, Nicolae Moraru; autorii acceptați fiind doar Maria Banuș, Mihai Beniuc, Dan Deșliu, Marcel Breslașu, toți în frunte cu A. Toma, dușmanul de moarte al lui Eminescu.

Apariția romanului *Dumnezeu s-a născut în exil* (1960) a însemnat, iarăși, un moment important pentru românii aflați în pribegie, dar și pentru cei rămași „acasă”. La data respectivă, Vintilă Horia devenise un nume bine cunoscut și apreciat în cultura europeană: publicase versuri în limba italiană și câștigase simpatia unor personalități de marcă, printre care Giovanni Papini, se afirmase ca specialist în literatura modernă, pe care o predă la universități importante din spațiul iberic și argentinian și devenise unul dintre poeții de seamă, de expresie spaniolă, prin volume publicate și receptate mai mult decât favorabil. Se repeta, în poezie, destinul teatrologic al lui Eugen Ionesco. Romanul citat, *Dieu est né en exil*, a apărut în franceză, a treia limbă de mare circulație, familiară autorului, cu o prefață elogioasă semnată de romanistul Daniel Rops; încă o dovadă privind înzestrarea multilaterală a unuia dintre reprezentanții diasporei noastre. De altfel, avea să fie încununat cu premiul „Goncourt”, cea mai mare distincție franceză pentru literatură. A și fost transpus de îndată în spaniolă, engleză, germană. Același Eliade îi adresa cuvinte de felicitare, în nume propriu și mai mult decât atât: „Singurul lucru important e recunoașterea d-tale vertiginoasă ca scriitor de limbă franceză, după ce ai fost recunoscut ca meșter în română și spaniolă. Prin D-ta literatura română va dobândi prestigiul mondial pe care l-a avut cândva prin Panait Istrati. Îmi leg o seamă de speranțe în această reintrare a spiritului românesc în literatura universală” (Mircea Eliade, loc. cit., p.482). Iarăși se cuvine să ne întrebăm, de data aceasta în legătură cu starea prozei, ilustrată prin lucrări ca *Negura* (Eusebiu Camilar), *Mitrea Cocor* (Mihail Sadoveanu), *Setea* (Titus Popovici), astăzi moloz; iar echipa de ideologi partinici se întărise, între timp, cu Savin Bratu, Ov. S. Crohmălniceanu, Paul Cornea, Z. Ornea. O generație de lupi tineri stătea să se nască sub același semn al deteriorării.

Așa se face că, din păcate, bucuria nu ne-a aparținut în ce privește măgulitoarea distincție franceză. Autoritățile comunisto-dîmbovițene au intervenit cu brutalitate, ca de obicei în asemenea împrejurări. Recent, s-a dat publicității un document din arhiva autorului, *Despre degradare și risc*, decisiv pentru cunoașterea exactă a neplăcutului și impardonabilului episod. „Toată pledoaria trebuie citită cu atenție, ni se spune cu un anume prilej, nu numai pentru a înțelege nedreptatea strigătoare la cer care i s-a făcut lui Vintilă Horia, ci și pentru a încerca să ne contaminăm – noi, apatrizii de azi – de sentimentul responsabilității și de patetismul cu care scriitorul aflat în exil se gîndea la patria lui” (Alex Ștefănescu, *Ultimul mesaj al lui Vintilă Horia*; în „România literară”, 12 dec., 2008, p. 10). Recomandarea, deși tardivă, se cuvine a fi reținută, mai ales împlinită. În orice caz, datele vin în sprijinul ideii, iarăși favorabile

nouă: că *Dumnezeu s-a născut în exil* poate fi considerată o scriere reprezentativă pentru întregul segment de timp european; nu doar o experiență literară remarcabilă dintr-o mulțime mai mult sau mai puțin restrânsă, dar și un punct de convergență al sensibilității umane, marcată dramatic de starea conflictuală a celor două supraputeri politice.

Critica literară de evaluare a situat opera între eseu și jurnal, cu ample deschideri spre un anume tip de roman modern, unde autorul își permite întinse exerciții autobiografice, asocieri de destine umane, comentarii inteligente și erudite pe diverse teme culturale din istoria ficțională ori concretă a omenirii. Mai mulți factori au dus la suprasolicitarea ideii de jurnal sau de scriere sensibilizată de note autobiografice. Mai întâi, însăși dezvăluirea autorului, cum apare în subtitlu: *Journal d' Ovid à Tomis*. S-a ivit un larg spațiu de mișcare, în parte generat de facultățile sale imaginative și în acord cu sensibilitatea romanescă; în parte, rezultat de pe urma operațiilor de reconstituire a paginilor vieții din exilul a poetului latin la Tomis, cu ecouri transparente la soarta grea a pribegilor români. Se știe că tema călătoriilor celebre, mitologice, inițiatice, sub teroarea destinului, revenise în actualitate. Vintilă Horia a optat pentru modelul tragic și întăritor, totodată, al lui Ovidiu, *alter ego*-ul său fiind victimizat de forța oarbă a tiraniei augustiniene; Mircea Eliade l-a preferat pe Dante, prigonit politic și nevoit să înfrunte fiara labirintică, revenită în forță în timpul domniei Cortinei de Fier; Paul Goma s-a regăsit în chipul lui Ulyse, mînat și el de dorul nestins spre Ithaca, dar văzându-și mereu spulberate șansele din cauza obstacolelor colosale ridicate cu îndârjire și bestialitate.

Fiecare trăia cu impresia, până la certitudine, că reface destinul tragic al marelui poet antic, dar, în mod paradoxal, aflându-se „în libertate”; unii, chiar în patria visată de exilatul de odinioară. Nu se schimbaseră, însă, nimic în condiția umană, vreme de două milenii. Mutațiile de loc și de timp nu puteau anula distanțele, rămăneau unite prin aceeași suferință. Vintilă Horia nu se ipostazia pur și simplu în Ovidiu și nici nu se exprima în nume propriu, în maniera jurnalului închipuit sau real. Este adevărat că Ovidiu, aflat în patria sumbră a Medei și a dacilor viforoși, se întorcea cu *tristia* în suflet spre țărmurile feerice ale Mediteranei; și invers: Vintilă Horia, în peregrinările sale zbuciumate la Roma, Buenos Aires, Madrid, Paris, își întreținea melancolia visând la anii copilăriei senine și la colinele împădurite ale Carpaților. Un joc imaginativ destinat să contureze mentalul și complexul psihologic al veșnicului exilat. În acest punct se deschide elementul de modernitate al romanului, sesizat prompt, cum s-a văzut, de Mircea Eliade. Aspectele „autobiografice” și de „jurnal” devin vagi amintiri, note surdinizate. Milan Kundera pare să se refere la Vintilă Horia când scrie: „Romanul este opera Europei; descoperirile lui, deși făcute în limbi diferite, aparțin Europei întregi. *Succesiunea descoperirilor* (și nu însumarea a ceea ce s-a scris) alcătuiește istoria romanului european. Doar în acest context supranațional poate fi văzută și înțeleasă pe deplin valoarea unei opere...” (Milan Kundera, *Arta romanului*. Eseu. Traducere din franceză de Simona Cioculescu. Humanitas, București, 2008, p.14). Vintilă Horia se află în „succesiune”, nu în „însumare”. Dar, ca tirania exilului să rămână nesmintită, autorul român continuă să fie mai puțin cunoscut în propria-i patrie, chiar decât colegul său de destin, Milan Kundera, tipărit la noi intens și comentat intens.